

С. А. Скорый

К ВОПРОСУ О «КУЛЬТУРНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ» ДРЕВНОСТЕЙ ТИПА НОВОЧЕРКАССКОГО КЛАДА 1939 Г.

В статье рассматривается концепция о надкультурном (или общекультурном) характере древностей типа Новочеркасского клада 1939 г. в Северном Причерноморье, получившая определенное освещение в трудах по предскифской проблематике.

Критический анализ всех ее основных пунктов убеждает в тенденциозности и ошибочности последней и еще раз подтверждает безусловную реальность существования на Юге Восточной Европы особой группы памятников предскифского периода, характеризующихся определенным погребальным обрядом и вещевым комплексом, значительно отличающимся от собственно скифского материального комплекса.

Это позволяет обоснованно оставить за очерченным кругом памятников статус культурной группы или культуры и, учитывая в первую очередь их очевидное отличие от скифских памятников, а также хронологические позиции, соотнести их с древностями исторических киммерийцев.

S. A. Skory

ON THE PROBLEM OF «CULTURAL ATTRIBUTION» OF ANTIQUITIES LIKE NOVOCHERKASSK HOARD OF 1939

Having been elucidated in works on the prescythian problems, the conception on super-culture (or general culture) character of antiquities like the Novocherkassk hoard of 1939 in the North Black Sea area is considered in the paper.

Critical analysis of all basic points of the conception proves its tendentiousness and erroneousness and once more confirms an undoubted reality of existence of a peculiar group of relics of the prescythian period in the south of East Europe. These relics are characterized by certain burial rites and a set of articles differing distinctly from the scythian material complex.

This permits remaining with good reason, a status of a cultural group or culture to the outlined range of relics and, allowing for their evident difference from the scythian monuments in the first turn, as well as for chronological positions, correlating the above relics with the antiquities of historical cimmericians.

Одержано 10.05.90

ДИОН ХРИСОСТОМ, ТОРГІВЛЯ ОЛЬВІЇ ТА ОЛЬВІЙСЬКА «ТАВРОСКІФСЬКА ВІЙНА»

Д. Браунд

Свідчення Діона Хрисостома, який відвідав Ольвію влітку 97 р. н. е., перш за все відображає його погляди. Однак аналіз у конкретно-історичному контексті різних аспектів його повідомлень дозволяє зробити ряд висновків щодо «варваризації» міста, значення торгівлі в його житті тощо.

Влітку 97 р. н. е., відбуваючи заслання, відвідав Ольвію Діон Хрисостом — першорядний промовець, філософ-стойк, який походив з міської аристократії міста Пруса (Віфінія) і відповідно розумів сучасне йому життя грецького міста римського світу¹. Саме тому до його інтерпретації слід поставитись надзвичайно уважно. Адже ми маємо відносно нечисленні писемні джерела по Ольвії, і літературні джерела можуть

¹ Jones C. P. The Roman World of Dio Chrysostom.—Cambridge, Mass., 1978.—P. 53. ff.

принести таку інформацію, яку археологія, й навіть епіграфіка, не дають.

Однак прямо використовувати всі дані, наведені Діоном, було б неправомірним. Він не збирався надавати нам літературний звіт, а скоріше описував Ольвію з метою викласти особисту думку. Повідомлення Діона — це риторична вправа, призначена головним чином для аудиторії Пруси. Тому й зображує Діон Ольвію як місто в облозі, що зберігає цінності та звичаї грецької культури, незважаючи на тиск ворожих скіфів і культурний вплив місцевих народів (або «варваризацію»). Тож Діон не наводить ознак присутності варварів серед населення Ольвії². Він припускає, що, незважаючи на труднощі й зростання небезпеки, Ольвія активно протистояла ворожому тиску, бо місто не могло дозволити собі дегенерувати: Ольвія мала підтримувати свої давні (головним чином грецькі) звичаї, аби тримати ворога на відстані. Тут дуже чітко проглядається звертання до жителів Пруса, які з давніх давен забули, що таке облога.

Однак, якщо ми збираємося належним чином скористатися з повідомлення Діона, слід пам'ятати, що на нього великим чином вплинули греко-римські утопічні ідеї та ідея про позитивне значення близької (або безпосередньої) загрози³. Це перегукується з Діоновим обміркуванням Евбей (*Or.*, 7)⁴. Таке ж спрямування видно і в Овідієвих віршах про Томі та околиці навіть з більш негативною тенденцією: як показав Підосінов⁵, такі ідеї не можуть бути використані буквально. В доповнення ми повинні зауважити, що значна частина (особливо друга половина) повідомлення Діона (36) не стільки про Ольвію, як про зороастризм: Ольвія просто підходяща оправа, і ми не можемо бути абсолютно певні, що ця дискусія дійсно проходила в Ольвії (хоча вона й могла мати місце саме там).

Беручи до уваги ці проблеми й складності, ми можемо повернутися до самого свідчення. Ольвія (яку Діон називає скрізь Борисфен) і географічне положення її хори описані коротко. Наголошено на близькості негреків, включаючи укріплення «савроматської» цариці (36, 3). Розміри міста, за повідомленням, скоротилися в результаті воєнних дій деяких з цих народів: у середині I ст. до н. е. гети, як повідомляється, були останніми, хто захопив Борисфен разом з іншими містами цього узбережжя і завдав йому найбільших втрат (36, 4). На думку Діона, в результаті цієї війни не тільки знизилися розміри міста, але і якість його споруд; так само, як і якість та протяжність його оборонних споруд. Більш того, статуї в святилищах, а також погребальні пам'ятники були зруйновані й знівечені в результаті останнього захоплення міста (36, 6). Сучасний археолог може при бажанні порівняти оцінку Діона з результатами теперішніх розкопок і буде задоволений знайти такий археологічний погляд у письменника того часу. Ми повинні пам'ятати про інших античних авторів, які проявляють інтерес до археологічного методу, найвідоміший — Фуکیدід (1, 10), а також майже сучасник Діона — Арріан (Періпл 9).

В Ольвії Діон зустрів молодого аристократа з грецьким ім'ям Каллістрат, з найкращими грецькими манерами, однак одягненого за скіфською модою, включаючи штани і короткий чорний плащ, який асоціювався із скіфами-меланхленами. Діон пояснює, що звичка мешканців Ольвії носити чорне, зокрема такі чорні плащі, — є прямим наслідком культурного впливу меланхленів. Як він відмітив, саме значення назви меланхлени, тобто «чорні плащі», показує, що греки приділяли особливу увагу даному виду одягу названого скіфського племені (36, 7; cf. *Herodotus* 4, 78 ff).

Каллістрат, про якого ми вже говорили, був відомий своєю красою:

² Марченко К. К. Варвары в составе населения Березани и Ольвии.— Л., 1988.— 143 с.

³ Finley M. J. Utopianism Ancient and Modern// The Use and Abuse of History.— London, 1975.— P. 178—192.

⁴ Jones C. P. Op. cit.—P. 59.

⁵ Podosinov A. Ovids Dichtung als Quelle für die Geschichte des Schwarzmeergebiets.— Konstanz, 1987.

Діон вважав, що його зовнішність була саме іонійська. Юнак був високий і уславлений як воїн, що вбив і полонив багато савроматів. Його поведінка відповідала грецьким ідеалам і в іншому — не зовсім добрій, на думку Діона, проте традиційній практиці, запозиченій у навколишніх негреків. Діон наголошував на інтересі молодого чоловіка до ораторського мистецтва та філософії — традиційних занять грецьких молодиків благородного походження, як і самого Діона (36, 8).

Діон виявив, що Каллістрат та інші ольвіополіти особливо цікавилися Гомером та «Іліадою», присвяченою культу Ахілла, якому і вони поклонялися. Він відмічає, що «Іліада» Гомера — поема особливо доречна для міста з постійним станом війни і загрозою облоги. Майже всі громадяни Ольвії, говорить Діон, знали «Іліаду» напам'ять (36, 9). Ми не повинні сумніватися в тому, що це має під собою ґрунт, бо навіть в Єгипті, як показують відкривачі папірусів, Гомера читали найбільше, і перша книга його «Іліади» була особливо популярна⁶: з Ольвії ми не маємо папірусів, однак інтерес до поеми там достатньо підтверджується⁷.

Те, що Діон мав спеціальний інтерес до збереження грецької культури в Ольвії, особливо з огляду на мету його промови, не дуже дивує, як і його негативні зауваження про вживану тут грецьку мову, засудження негрецького впливу (36, 9). Згадаймо Арріана, який робив подібні критичні зауваження щодо низького рівня грецької мови у Трапезусі. Насправді Арріан, мабуть, вважав населення грецького міста Трапезуса по суті варварським (*Arrian, Periplus I*); навпаки, Діон наголошував на тому, що ольвіополіти були по суті греками (хоча див. 36.25, згадуване нижче).

Слід згадати досить дивний інтерес, проявлений Діоном до торгівлі — діяльності, до якої такі філософи, як Діон, звичайно ставилися з презирством. Діон вважає, що скіфи не тільки дозволили, а й активно прагнули, аби греки відродили Ольвію після гетського пограбування в середині I ст. до н. е., і саме через торгівлю: «Однак, після того, як Борисфен був захоплений при згаданих обставинах (у середині I ст. до н. е.), його населення знов заснувало спільність, по, як мені здається, підбурюванню скіфів, тому, що їм були потрібні торгівля і відвідини греків. Греки припинили плавання по Борисфену, коли місто лежало пустим з тієї пори, коли вони не мали людей спільної мови для їх прийому, а самі скіфи не мали ані прагнення, ані знань, щоб налагодити власний торговий центр (емпорій) на грецький лад» (36, 5).

Знову ми бачимо важливість мови. Було важко (хоча, мабуть, не неможливо) торгувати з людьми, яких ти не розумієш. Як Страбон, так і Пліній, роблять зауваження щодо значної кількості мов, на яких розмовляють у торговому центрі Діоскурії, і, відповідно, необхідності багатьох перекладачів (*Str.* II р. 498; *Plin.* NH 6.15). Більш того, спільна мова була частиною спільної (хоча й не ідентифікувалася з нею) системи соціальної та культурної практики: греки були особливо обережні з іноземцями. Гіппократове «Повітря, Води і Місцевості» дає нам розуміння упередження грецького світу щодо скіфів та інших. Стереотип сильного (але підступного) скіфа, знайдений у п'єсах Аристофана, свідчить про таке упередження, як і окремі частини свідчення Геродота. Цілком можливо, що грецькі торговці припинили відвідини Ольвії не тільки через проблему мови, якій надавав великого значення Діон, а й через страх та підозру, які виходили з культурної лакуни, що правила за ознаку ігнорування греків скіфами (відповідним, якщо не тотальним).

Альтернативно, певна річ, також як наслідок лакуни між грекоримською та скіфською культурами, класичні письменники іноді ідеалізують простий спосіб життя уявлених скіфів або розповідають історії

⁶ *Parsons P. Papyrology: future perspectives // Bulletin of the Council of University Classical Departments.*—1989.—18.—P. 43—46.

⁷ *Belin de Ballu E. Olbia.*—Leiden, 1972; *Wasowicz A. Olbia pontique et son territoire.*—Paris, 1975; *Vinogradov G. Olbia: Geschichte einer altgriechischen Stadt am Schwarzen Meer.*—Konstanz, 1981.

про великих скіфських мудреців минулого — таких, як Анахарсіс. Одним із прикладів цього є робота Лукіана, особливо його «Скіф, Анахарсіс і Токсаріс», написана по-грецьки в II ст. н. е.⁸

Однак найбільш цікаво і досить незвичайно у повідомленні Діона Хрїстостома те, що він описує співробітництво скіфів та греків. Більше того, розповідає про прагнення скіфів до співробітництва завдяки їх бажанню мати імпортні товари, які проходили через емпорій Ольвії. Зазначимо, Діон прояснює, що таке трактування відродження Ольвії — його персональна думка, а не визнаний усіма історичний факт. Тому, в свою чергу, це твердження навіть більш вагоме, бо підтверджує ситуацію, яку Діон спостерігав у Ольвії, — важливу роль торгівлі у відносинах між ольвіюполітами й сусідніми негрецькими народами, хоча вигадувати аж ніяк не служило цілям, які він переслідував. Пізніше, в бесіді з Каллістратом, Діон шукає порівняння для розкриття становища, яке займає (слід пам'ятати, що він вибирає порівняння з практикою торгівлі в Ольвії, аби пояснити своє ставлення до Каллістрата): «...саме коли припливає у ваш порт купець, який ніколи раніше не був тут, вам не треба одразу ставитися до нього з презирством, навпаки, по-перше, потрібно покуштувати його вино та відібрати інший товар з його вантажу, а потім купити його, якщо він відповідає вашому смаку, у протилежному випадку залишити його без уваги» (36.11).

Тож важливість торгівлі в Ольвії стає зрозумілою: ольвіюполіт добре знався на повсякденній практиці торгівлі, навіть якщо він і належав до еліти, як Каллістрат. Діон спеціально відмічає торгівлю вином, але не обходить увагою й інші товари. Пізніше старий ольвіюполіт дивиться із сумом на таких торговців, та, на противагу, схвалює Діона: можливо, ці слова вигадані самим Діоном і ніколи в дійсності не вимовлялись: «Як правило ті, хто прибуває сюди, є греками номінально, а насправді — більше варвари, ніж ми, торговці оптові та риночні, люди, які імпортують дешеві ганчірки і бридке вино та експортують на обмін товари не кращої якості. Але ти, як здається, посланий нам самим Ахіллою...» (36.25).

Старий ольвіюполіт перебільшує низьку якість звичайно імпортованого вина, і робить це для риторичного ефекту (археологія показує, що безумовно імпортувалося добре вино)⁹, ще Демосфен писав, як у IV ст. до н. е. торговці Фазеліса привозили вино з Менди на Чорне море і торгували аж до Борисфена (*Dem.* 35.10; пор.: *Polybius* 4.38). Можна припустити, що добрі тканини також імпортувалися, хоча згадується тільки дешева ганчір'я. Факт, що такі товари, як вино і тканини, спеціально відмічаються, дозволяє припустити, що вони мали першорядне значення серед товарів, якими торгували в Ольвії, і, мабуть, частково переходили до сусідніх негрецьких народів. Дуже шкода, що Діон (або старий ольвіюполіт) не потурбувався перелічити товари, які експортувалися через Ольвію.

Ще один предмет торгівлі зустрічається у Діона: сіль. Діон відзначає її наявність у болотистому районі лиману на хорі Ольвії, «...ми знайшли численні солеварні, з яких більшість варварів купує сіль, так само, як греки і скіфи, що населяють Херсонес Таврійський» (36.3).

Геродот уже згадував солеварні (4.53). В античності, певна річ, сіль була першорядною не тільки як приправа до їжі, а й для її збереження — особливо м'яса та риби¹⁰. Рибальство служило важливим джерелом їжі і на узбережжі, і на більшості рік далеко у внутрішніх територіях: річкову рибу також засолювали (*Herodotus* 4.53)¹¹. Ви-

⁸ *Finley M. I.* Op. cit.— P. 178—192.

⁹ *Кадеєв В. И., Сорочан С. Б.* Экономические связи античных городов Северного Причерноморья в I в. до н. э.— V в. н. э.: на материалах Херсонеса.— Харьков, 1989.— 136 с.

¹⁰ *Nauquin G.* Salt: a study in Economic Prehistory.— Bruges, 1961; *Wells P. S.* Cultural Contact and Culture Change.— Cambridge, 1980.

¹¹ *Борзняк И. А.* О времени возникновения рыболовства на юго-западе СССР // Проблемы истории та археологии давнього населення Української РСР.— К., 1989.— С. 25—26.

робництво солоні риби (таріхос) потребувало великої кількості солі¹². Сіль особливо цінувалася тими, хто жив далеко від моря і не мав соляних родовищ. Навколишні скіфи та північніше від Ольвії напевно прагнули одержати ольвійську сіль. Раб міг називатися по-грецьки «халонетос» («куплений за сіль»: *Pollux* 7.14); це дає змогу припустити, що сіль могла обмінюватися безпосередньо на рабів, зокрема у Діоскурії¹³. Та, безумовно, раби і сіль були двома із багатьох груп товарів для обміну між ольвіополітами й скіфами.

Діон прояснює, що не тільки місцеві варвари, а й греки та скіфи з Криму прибували в Ольвію за сіллю. Це твердження трохи бентежить, адже в Криму вже було багато солі, особливо неподалік Херсонеса¹⁴. Страбон відмічає солеварні під Херсонесом (7. р. 312), а Кадеєв розглядає як виробництво солі в римський час тут, так і, більш широко, з Сорочаном економічні зв'язки міст Північного узбережжя Чорного моря в римський період¹⁵. У VII ст. н. е. кораблі все ще заходили туди за сіллю, як зазначав Св. Мартін (*Migne, Part. Lat. 87, col. 203*). Ще пізніше, Костянтин Багрянородний посилався на солеварні Херсонеса (*De Admin. Imp.* 42.71). Сіллю, без сумніву, торгували на північ від Криму (як це було і в Ольвії) — простежено ж детально це значно пізніше, у XVIII ст., коли відомий вчений, етнограф Паллас прослідкував рух солі на північ від Криму в обмін на зерно, привезене туди¹⁶.

Єдиним поясненням споживання ольвійської солі мешканцями Херсонеса Таврійського може бути те, що вона вважалася кращою для деяких цілей, ніж херсонеська сіль. Ми можемо порівняти ситуацію в Аттиці, де Афіни виробляли свою власну сіль, але також імпортували сіль з Мегар, яка вважалася кращою для засолювання (*Aristophanes Acharnians* 521, 760; *Plin NH* 31.87). Варто пам'ятати, що існує багато різних типів солі.

Альтернативно припустимо певні специфічно місцеві труднощі навколо Херсонеса наприкінці I ст. н. е., хоча це потребує уточнень. Певна річ, у середині I ст. н. е. тут точилася серйозна боротьба, коли римські сили прийшли на допомогу місту (*ILS* 986)¹⁷. На час візиту сюди Діона у 97 р. н. е. Рим був тісно зв'язаний із справами регіону. Діон дає підтвердження контактів між Ольвією та Римом: згадує, у негативному плані, одного з ольвіополітів, котрий не носив бороди, на відміну від своїх співвітчизників, як ознаку своєї дружби з безбородими римлянами (36.17; пор. *IOSPE*, 1², 181.79)¹⁸.

Яким би не було правильне пояснення, очевидність для Діона Христостомом зв'язків між Ольвією та населенням Херсонеса Таврійського особливо цікава в світлі добре відомої проблеми з *Historia Augusta*, де повідомляється, що Антонін Пій надіслав допомогу ольвіополітам проти «тавроскіфів» (*SHA Pius* 9.9). Доводиться, можливо вірно, що в *Historia Augusta* допущено помилку і що «тавроскіфи» не були залучені, бо «тавроскіфи» не згадуються в ольвійських написах і тому могли не мати контактів з Ольвією, воєнних або мирних¹⁹. Проте Діон

¹² *Kochler M.* «Tarichos» // *Mémoires de l'Académie des Sciences de St. Petersburg.*— 1832.— P. 347—434.

¹³ *Braund D. C., Tsetskhladze G. K.* The Export of Slaves from Colchis // *Classical Quarterly.*—1989.—39.— P. 114—125.

¹⁴ *Кочинин А.* Крымский соляной промысел // *Горн. журн.*— 1877.— № 2.— С. 169—185; *Гаркем В.* Крымский соляной промысел // Там же.— 1891.— № 4.— С. 189—209; *Мушкетов И.* Заметка о происхождении крымских соляных озер // Там же.— 1895.— № 2.— С. 344—392; *Дагаева В. А.* Наблюдения за жизнью соляного озера Круглой бухты в Севастополе // *Изв. АН СССР.*— 1927.— № 3.— С. 1319—46; *Комаров А.* Соляные озера Таврической губернии // Там же.— 1858.— № 2.— С. 462—516.

¹⁵ *Кадеєв В. И.* Херсонес Таврический в первых веках нашей эры.— Харьков, 1981.— 144 с.; *Кадеєв В. И., Сорочан С. Б.* Указ. соч.

¹⁶ *Pallas P. S.* Travels through the Southern Provinces of Imperial Russia in the Years 1793 and 1794.— London, 1812.— 12 vols.

¹⁷ *Кадеєв В. И.* Указ. соч.

¹⁸ *Belin de Ballu E.* Op. cit.— P. 172 ff.

¹⁹ *Буйських С. Б.* Ольвійсько-«тавроскіфська» війна // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР.— К., 1989.— С. 31—32.

таки вказує на одну зону близьких контактів між Ольвією та людьми, яких можна назвати «тавроскіфами»,— придбання солі. Оскільки контакти цих людей і Ольвії були десь за 50 років до «тавроскіфської війни», важко твердити, що «тавроскіфи» не могли боротися проти Ольвії. Сіль навіть могла стати причиною конфлікту: боротьба за її джерела, як у Німеччині (*Tac. Ann. 13.57*; пор. *Ann. Marc. 28.5.11*).

Життєва важливість солі давала могутність тим, хто контролював її джерела. Вони могли встановлювати ціни, відмовити у її продажу тим, кого вважали ворогами, внаслідок чого могла спричинитися війна. Тож сіль була не тільки цінним товаром, а й потенціальною інструментом політичного контролю, і тому була звичайно монополією держави²⁰. Певна річ, Діон Хрисостом, який жив у цьому світі, розумів важливість солі: з цієї причини він потурбувався згадати солеварні та солеторгівлю Ольвії. Він також бачив, що торгівля сіллю була частиною більш широкого обміну, на якому базувалося саме існування Ольвії.

Д. Браунд

ДИОН ХРИСОСТОМ, ТОРГОВЛЯ ОЛЬВИИ И ОЛЬВИЙСКАЯ «ТАВРОСКИФСКАЯ ВОЙНА»

Летом 97 г. н. э. Дион Хрисостом, будучи в ссылке, посетил Ольвию. Его свидетельство о ней очень важно для нас, однако, следует помнить, что он описывал Ольвию со своей точки зрения.

Дион стремился описать Ольвию, как пример города, который в условиях постоянной опасности сохранил традиции и обычаи греческой культуры, без какой-либо «варваризации». Он приводит краткое описание Ольвии, восстановленной после разгрома гетами в середине I в. до н. э., отмечая при этом некоторые скифские черты в одежде ольвиополитов и их не вполне чистый греческий язык. Вызывает удивление интерес философа Диона к торговле. Вероятно, это отражает важность торговли в отношениях ольвиополитов и окружающих негреческих племен. Дион, к сожалению, не приводит полный список того, чем торговали в Ольвии, однако, специально им отмечены вино, ткани и соль, вероятно, как самые значимые. Можно предположить, что соль могла обмениваться на рабов. Солью с хоры Ольвии, судя по сообщению Диона Хрисостома, пользовались не только местные варвары, но также греки и скифы из Крыма. Соль могла даже быть причиной ольвийской «тавроскифской» войны в середине II в. н. э.

D. Braund

DIO CHRYSOSTOM, OLBIAN TRADE AND OLBIA'S «TAUROSCYTHIAN WAR»

In the summer of A. D. 97 Dio Chrysostom visited Olbia as an exile. His evidence about it is very important for us, but he described Olbia in order to make a particular point. Dio was eager to depict Olbia as a city under siege, which maintained the old practices and values of Greek culture, without any «barbarisation». He gave us a brief description of Olbia, which was rebuilt after warfare in the mid first century B. C. He mentioned some cloths of the inhabitants of Olbia in scythian fashion and the low standard of Greek language there. It is rather surprising, that Dio shows some interest in trade. He saw the important role of trade in the relations between the Olbiopolitans and neighbouring non-Greek peoples. He specified wine, cloth and salt. We may even suppose that salt could been exchanged for slaves. And Dio makes it clear that not only local barbarians, but also Greek and Scythians from the Crimea came to Olbia for salt. Salt could even be the reason for conflict «Tauroscythian War» in the middle of the second century A. D.

Одержано 23.08.90

²⁰ *Nenquin G. Op. cit.*